

Григорій Сковорода

Убогий Жайворонок
(Убогий Жайворонок*)

Перекладач:

Валерій Олександрович Шевчук (1939 р. н.)

Український письменник, історик, літературознавець, перекладач.

Текст подано за виданням:

Григорій Савич Сковорода. Твори у двох томах. Том 2 – 1994 – 140 - 149 с.
ISBN 5-8104-0053-1

Попередження:

Форматування тексту може не співпадати з оригіналом.

* Оригінальна назва твору [Повна академічна збірка творів - Л. Ушкалов - 2011]

Убогий Жайворонок

ПРИТЧА

ПОСВЯТА

ЛЮБ'ЯЗНОМУ ДРУГОВІ ФЕОДОРОВІ ІВАНОВИЧУ
ДИСЬКОМУ,
БАЖАЮ СПРАВЖНЬОГО МИРУ

Життя наше — адже це шлях безперервний. Світ цей — велике море усім нам, пливучим. Він-бо є океан, який перепливаєється, о, вельми небагатьма щасливцями безбідно. На шляху цьому зустрічаються камінні скелі та скельки, на островах — сирени, в глибинах — кити, у повітрі — вітри, хвилювання повсюди; від каміння — перетинання, від сирен¹ — зваблення, від китів — поглинення, від вітрів — супротив, од хвиль — занурення. Адже кам'яні принади — це невдачі, сирени — мстиві друзі, кити — запазушні пристрастей наших змії, вітри розумій як напасті, хвилювання, мода та суєта житейська. Неодмінно проковтнула б риба молодого Товію², коли б у дорозі його не був наставником Рафаїл³. *Рафа* по-єврейському значить медицина, *їл* або *ел* значить Бог. Того добровідця примислив йому батько його, а син знайшов у ньому Божу медицину, що лікує не тіло, але серце, а від серця й тіло, бо воно від серця залежить. Іван, батько твій, на сьомому десятку віку (в 62-му році) у місті Куп'янську⁴, вперше позирнувши на мене, полюбив мене. Він мене ніколи не бачив, а почувши моє ймення, вискочив і, догнавши на вулиці, мовчки дивився на мене й проникав, наче пізнаючи мене, таким милим зором, що й донині яскраво він мені бачиться у дзеркалі моєї пам'яті. Воістину прозрів дух його ще перед твоїм народженням, що я тобі, друже, буду корисний. Бачиш, як далеко тягнеться симпатія. Нині це його пророцтво збувається. Прийми, друже, від мене цю маленьку настанову. Дарую тобі *Убогого* свого *Жайворонка*. Він тобі заспіває і взимку: не в клітці, а в серці твоєму, і трохи допоможе врятуватися від ловця і хитруна, від лукавого світу цього. О Боже! Як багато цей вовк день і ніч жере незлобливих ягнят! Ах, стережися, друже, бо в небезпеці ходиш. Не спить ловець. Не спи й ти. Помилка є матір нещастя. Однак хай не звабить тебе, друже, те, що

Тетервака названо Фридриком. Коли тобі неприємно, згадай, що ми всі такі. Адже всю Малоросію Великоросія називає тетерваками. Чого соромитися? Тетервак-бо — птиця дурна, але не злоблива. Не той дурний, хто не знає (ще такий, котрий усе знає, не народився), але той, що знати не хоче. Зненавидь глупоту: тоді хоч і дурний, але будеш у числі блаженних тих тетерваків. "Викривай премудрого, і полюблять тебе". Викривай, отож, його, коли ти нерозумний. Бо який він премудрий, коли не любить глупоти? Чому? Тому, що приймає і любить викриття від друзів своїх. О, хай збереже юність твою Христос від тих, що мастять елеєм голову твою, од домашніх цих тигрів та сирен. Амінь!

1787 літа, в повний місяць останнього осіннього місяця.

ПРИТЧА, НАЗВАНА "УБОГИЙ ЖАЙВОРОНОК"

З ним розмовляє Тетервак про спокій

ОСНОВА ПРИТЧІ:

"Той збавить тебе від сіті ловчої..." (Псалом 90, ст. 3)⁵.

"Не спить і молиться, щоб не потрапили в прірву"⁶.

"Горе вам, багатолубці, коли віддалені від утіхи вашої"⁷.

"Блаженні убогі духом..."⁸

"Знайдете спокій вашим душам..."

Тетервак, налетівши на мисливську сітку, почав щосили жерти масну наживку. Нажершись по вуха, ходив надимаючись, вельми задоволений із себе, як задерикуватий, модно вдягнений юнак. Ім'я йому було Фридрик. Родове ж чи фамільне, чи, як у народі кажуть, прізвище — С а л а к о н^а.

Якось пролітав С а б а ш^б (жайворонкове ім'я) на прізвище Сколар⁹.

— Куди поспішаєш, Сабаше? — вигукнув надувшись Тетервак.

^а С а л а к о н — це слово еллінське, значить жебрака на вигляд, але лицемірного хвалька багатством. Таких лицемірів повно у світі. Кожен без винятку із нас більше виказує зовнішньо, ніж має; навіть аж до того

сатанинське багатство Христову убогість пересилило, що осквернили цим лицемір'ям і самі храми Божі, вигнавши звідси убогість Христову та й звідусіль. І немає людини, що хвалилася б із Павлом убогістю Христовою.

^b С а б а ш — значить бездільний, спокійний, од сирійського слова “саба” чи “сава”, тобто мир, спокій, тиша. Звідси в євреїв субота – сабаш, звідси і це ім'я – Варсава, тобто син миру, “бар” – по-єврейському “син”.

С а б а ш. О коханий Фридрику! Мир тобі! Радій у Господі!

С а л а к о н. Фе! Тут тхне школою.

С а б а ш. А мені милий цей дух.

С а л а к о н. По губах салата, як співається в притчі.

С а б а ш. Радію, що нюх ваш вилікувався. Раніше ви скаржилися на нежить.

С а л а к о н. Потершись, брате, між людей, нині я вже все розумію. Не втече від нас ніщо.

С а б а ш. Тетерваковий розум гострий, а нюх ще гостріший.

С а л а к о н. Тихше, друже мій. Адже я тепер неабиякий чин.

С а б а ш. Перепрошую, ваша милосте! їй-бо, не знав. Тому-то і хвіст ваш, і чубик ваш нині роздуті новомодними буклями й кучерявими завертасами.

С а л а к о н. Звичайно. Шляхетний дух від моди не відстає. Прошу, голубчику, зі мною потрапезувати. Дав мені Бог статок. Чи не бачиш, що я ходжу по хлібі? Хіба це не Божа милість?

С а б а ш. Смачного вам! їжте на здоров'ячко, а мені ніколи.

С а л а к о н. Як ніколи? Чи ти не здурів?

С а б а ш. Мене послав у справах батько.

С а л а к о н. Облиш! Поїси, потім справиш.

С а б а ш. Заради черева хіба можу знехтувати батьківську волю, окрім того, стережуся споживати чуже добро. Батько мій змолоду проказує мені ці слова: "Що не поклав, не руш!"

С а л а к о н. О боягузе!

С а б а ш. Є приказка: "Мати боязкого сина не плаче".

С а л а к о н. Але це ж нині моє. У нас співають: "Гей, що Бог дав, тягни у свій кошіль".

С а б а ш. І у нас співають, але наша пісенька різниться від вашої, ось вона: "Все зайве відсікай — от і не кашлятимеш". Окрім того, моя вбогість мені до вподоби.

С а л а к о н. Ха-ха-ха! Убогість свята... Ну її разом зі святістю! Бувай, брате! Тягни за собою на мотузі й укохану наречену свою. Дурневі добра зичиш, а він комизиться. Гордого жебрака ненавиджу гірше воріт пекельних.

С а б а ш. Прощавайте, ваша милосте! Відлітаю ось, а вам зичу всякого добра!

С а л а к о н. Чи бачиш — полетів! Не надивуюся й досі розуму школярському: "Блаженні, мовляв, жебраки!.." Добре тобі блаженство, коли нічого кусати! Правда, й багато жерти, можливо, зле, але все-таки краще, ніж терпіти голод. У селі Ровеньках^а прегарну чув я приказку: "Не ївши — легше, поївши — краше!" — а що ж то є краще, коли не те, що спокійніше? "Не руш, — мовляв, — чужого..." Як не зачепити, коли саме на очі пливе? За приказкою: "На ловця і звір біжить". Я ж не дурень. Черепок знайшов — обходжу, хліб трапився — ніяк не обмину. Ось так спокійніше. Так мислю я. І не помиляюся. Не вчора я народжений та й між людей потерся, слава Богу! Мода і світ — то найліпший учитель і найліпша школа зі всіх шкіл. Правда, був час, коли й жебраків, але добродійних, шанували. Нині ж світ не той. Нині коли злидар, — тоді й бідняк, і дурень, хоч би то був справді ізраїльтянин, у нім пошанівку нема. Загубити ж у світі добру про себе гадку — зле. На що тоді знадобишся? Будь ти який хочеш у нутрі, хоч десятка шибениць вартий, що з того? Таємницю цю Бог зна. Мав би добру славу у світі й був би шанований у числі славетних людей — не бійся, дерзай, не помилишся зроду! Не той правий, хто правий по суті, а той, хто неправий за істиною, але здаватися правим уміє, хитро блудячи і йдучи стежкою такого судження: кінці у воду^б. Ось теперішнього світу наймодніша рятівна премудрість! Коротко скажу: той лише щасливий, хто неправий за совістю, але правий за папірцем, як мудро мовлять наші юристи^д. Скільки дурнів я бачив — усі нерозумні. За багатством, мовляв, іде неспокій. Ха-ха-ха! А що таке неспокій, як не праця? Праця ж усякому добру батько. Але премудро руські люди голосять цю приказку:

Спокій воду п'є,
А неспокій мед.

А що дасть тобі пити винуватець усього зла — неробство? Хіба піднесе тобі на здоров'я воду, що не баламутить розуму?

^a Ровеньки — це те саме, що ровенники, тобто злодії, що живуть по ровах. "Хай не зведе в мені ровенник вуст своїх" (Псалом).

^b А як зваблюються нечестиві цією своєю беззаконною притчею: "Кінці у воду". "Немає таємниці, якої не викривають"¹⁰.

^d Христос же навпаки говорить: "Слави од людини не хочу. Є отець мій, який мене прославить. На путі старань своїх насолодишся"¹¹. Ах, побійтеся, нечестиві, застережень Божих. Не бійтеся тих, що вбивають тіло. Скажіть із Давидом: "Ті прокленуть, а ти благословиш"¹². Паперина, о лицеміри, оправдає тебе поміж людей, а не в Бога. Це тобі колісниця без коліс, таке без Бога будь-яке діло".

Кому менше в житті треба,
Той найближче стоїть до неба.

А хто це співає? Архідурень один стародавній, що зветься Сократ. І підспівує йому весь хор дурнів. О-о! Дуже вже різняться вони від нашого хору. Ось як ми співаємо:

Схоплюй, що перед очима,
Щастя буде за плечима.
Хто несмілий, той страждає,
Хоч добув, хоч пропадає.
Так премудрий Фридрих судить,
А глузд його не заблудить.

Тим часом як Фридрих мудрував, прилетіло семеро тетерваків і три його брати. Ця компанійка вчинила багатий і галасливий бенкет. Було це

неподалік од байрачка, де дятел вистукував собі дзьобиком харч, за давньою малоросійською притчею: "Всяка пташка своїм дзьобом живе".

Рухливий Сабашець пролітав чимало часу. Повернувся сюди за три години.

Його послали були до рідного дядечка запросити на дружню бесіду і на вбогий обід до батька. Повертаючись додому, бавився пісенькою, якої батько навчив його ще змальства:

Не той орел, що літає,
А той, що легко сідає,
Не той бідак, що без хати,
А в кого схотінок багато.
Ласощ ловить рибу, й звірі,
І птахів, що вийшли з міри.
Ліпший-бо сухар з водою,
Аніж цукор із бідою.

Летів Сабаш повз байрак.

— Помагайбі, дубе! — сказав він на вітер.

Але несподівано з дуба пролунало:

— Де не чекаєш і не гадаєш, там тобі приятель буде...

— Ба-ба-ба! О люб'язний Немесе! — вигукнув від радості Сабаш, уздрівши дятла на назвисько Немес. — Радуйся, і знову кажу: радуйся!

Н е м е с. Мир тобі, друже мій, мир нам усім! Благословен Господь Бог Ізраїлевий, що зберіг тебе досі від силкування.

С а б а ш. Що таке сильце, я розумію, а що значить силкуватися — не знаю¹³.

Н е м е с. Наш брат птах, коли потрапляє у сильце, тоді силкується, тобто рветься, кидається і б'ється, аби вирватися. Оце силкування.

С а б а ш. Позбав, Боже, Ізраїля від такої печалі!

Н е м е с. А я тільки-но з того крайнього дуба дивився на печальне ганьбисько. Поглянь! Чи бачиш напнуту сітку? Не минуло й години, коли в ній і навколо неї коїлося щось страшне, як облога Бендер¹⁴. Гуляла там дюжина тетерваків. Але коли найгучніш стрибали, горлали й танцювали,

жеручи на повне горло, блискавкою впало на них сильце. Боже мій, який вереск, гергіт, хлеліт, стукотіння, шум, страх і борсання були! Тоді вибіг ловець і всім їм попереламував шії.

С а б а ш. Чи ж врятувався хто з них?

Н е м е с. Двійко, а решта загинула. Чи знаєш Фридрика?

С а б а ш. Знаю, він добрий птах.

Н е м е с. Воістину, тетервак він добрий. Ото він і пролетів повз мене з бенкету, гублячи в повітрі пір'я. Ледве я впізнав його: зляканий, розтріпаний, зімнутий... як миша, якою погрався кіт, а за ним здалеку брат його.

С а б а ш. Куди ж він полетів?

Н е м е с. У глибину байраку оплакувати гріхи.

С а б а ш. Мир тобі, любий мій Немесе! Час мені додому.

Н е м е с. Де ти був?

С а б а ш. Кликав дядька в гості.

Н е м е с. Я вчора бачився з ним і довго балакав. Лети ж, друже мій, хай Господь на всіх твоїх шляхах оберігає вхід твій і вихід твій. Перекажи батькові й дядьку моє вітання.

Звістка ця невимовно налякала Сабаша. Саме тому він промовчав, що розмовляв з Фридриком перед тим, як сталося нещастя.

— Ну, — казав сам собі, — вчися, Сабаше, з чужої біди. Для того й б'ють песика перед левом (є така приказка), щоб лев був покірний. О Боже! На очах моїх б'єш і раниш інших, достойніших за мене, щоб боявся я і тремтів перед беззаконним життям і розкошами світу цього! О розкоше! О пастка і сильце ти диявольське! Яка ж бо ти солодка, коли всі тобою полонені! Яка ж бо ти погибельна, коли мало є тих, що рятуються. Перше всі бачать, друге — вибрані...

Таким чином жорстоко себе карала й сама себе ранила ця благочестива» врода і, поглядаючи на чужу бідність, більше користувалася, аніж власними своїми ранами, які наносяться від Бога жорстокосердними беззаконниками, і живіше навчалася із чорної цієї, що мирські біди зібрала, книги — чорна-бо книга, що біди зібрала, є то сам світ, — аніжнечестива природа, що прочитала тисячу різномовних книг. Адже про таких це написано: "Знає

Господь, щоб невинних збавляти від напасті... Праведник лову уникне, а замість нього потрапить нечестивий".

З цими благочестивими думками прилетів Сабаш додому, а за ним невзабарі з двома своїми синами приспішив і дядько. Закликані були й сусіди на цей убогий, але цнотливий і безпечний бенкет. У цім невеликім краї панувала простота і царювала дружба, що робить мале великим, дешево дорогим, а просте приємним. Ця земля була часткою тієї, де істина, що мандрує між людьми, тікаючи від зла навколишнього світу, довершувала останні дні свої на землі, дихала останнім подихом, щоби злетіти із земних у горішні країни.

Сабаш, переказавши батькові та дядьку привітання від Немеса, тут-таки, при гостях, оповістив про все, що скоїлося. Гостей було чималенько — з дітьми своїми, підлітками та юнаками, з дружинами. Алауда^а — так звався Сабашів батько — був навчений світським наукам, а серце його було столицею доброго глузду. Будь-яку справу і слово вмів він непомильно розкусити, віднайти в них шкаралуцу і зерно, отруту й солодку їстівність і повернути до спасіння.

Алауда в присутності багатьох мужів, юнаків ті підлітків навчав сина так:

— Сину мій єдинорідний, схили вухо своє, почуй голос батька твого — і врятуєшся від сітки, як сарна від мисливця. Сину, коли будеш мудрий, чужа біда навчить тебе, що нахабний і жорстокий син уцнотливлюється власною спокусою. І це біда. Сину, хай же болить тобі горе ближнього! Хто любить свою біду й не вболіває на чужу, той достойний її. Не забувай притчі, яку часто я переказував: "Пса б'ють, а лев боїться".

Яка користь у читанні багатьох книг, коли ти беззаконник? Єдину книгу читай, і доволі. Поглянь на цей світ, поглянь на рід людський. Він-бо є книга, чорна книга, що тримає в собі різноякі біди, як хвилі, що постійно здіймаються в морі.

^а А л а у д а — по-римському значить жайворонок, *alauda* — хвалю, по-римському *laudo*, лаудо; лаудон — той, котрий хвалить.

Читай її завжди й навчайся, наче з високої гавані на буряний океан поглядай і тішся. Чи всі читають цю книгу? Всі. Всі читають, але безтямно. П'ятку його бережуть, як написано, на ноги дивляться, не на самий світ, тобто не голову й серце його бачать. Тому ніколи не можуть його пізнати. З підосви людини, з хвоста птаха (як і світу всього з ніг його) не пізнаєш, хіба що з голови його, тобто із серця його. Яка таємниця тут криється?

Сину, всю свою силу зберу, аби розв'язати тобі вузол цей. Ти ж затям міцно. Тетервак бачить сітку і в сітці їжу чи наживку. Що ж він бачить? Бачить хвіст, ноги і п'яту цієї речі, голови ж і серця не бачить. Де ж цієї речі голова? Чи вона є чимось? Серце ловця в тілі його, захищеному за куцем. Отож тетервак, бачачи саму п'яту у цій речі, але не бачачи в ній голови її, бачачи — не бачить, зрячий тілесно та сліпий серцем. Тіло тілом, а серце серцем. Адже це євангельська сліпота, матір усілякої злості! Отак усі нерозумні читають книгу світу цього. І не користуються ним, а в'язнуть у сітках його. Початок річок та морів — це голова, прірва ж сердечна — голова й початок усім справам і всьому світові. Світ є ніщо інше тільки зв'язок чи склад справ а чи живих істот. І ніщо інше віку цього Бог, як мирське серце, джерело й голова світу. Ти ж, сину мій, читаючи книгу видимого і злого світу цього, дивись сердечним своїм оком на саме серце його, джерело його, тоді, пізнавши початок і сім'я його, будеш правий і суддею станеш усілякій справі, бачачи голову справи і саму суть, істина-бо збавить тебе від всілякої напасті. Так само як є два роди всього живого і суті справ, так є два серця. А коли є два серця, є два духи — добрий і злий, істинний та брехливий... Цими двома джерелами суди всіляку справу. Бо коли сім'я і корінь благі, тоді благі й гілки, й плоди. Нині, сину мій, будь суддею і суди вчинок тетерваків. А коли гаразд осудиш, тоді за цим образом будеш перший суддя всьому світові. Суди ж отак.

Допався тетервак до їжі. Бачиш ти це? Як не бачити? Це і свиня бачить. Але це є достеменна тінь, п'ята і хвіст. Тінь себе ані виправдає, ані осудить. Вона залежить од своєї голови та істини. Поглянь на джерело її — на серце, що започаткувало і зродило її. Від надмірності серця, тобто від прірви його, говорять уста, ходять ноги, дивляться очі, творять руки. Дивись! Коли тетервакове серце добре, звідки зродилося це його діло? Тоді й діло добре й благословенне. Та хіба не бачиш, яка гадюча голова в нього? Це діло

зродилося від невдячного серця, невдоволеного своєю долею, жадібного й такого, що пожинає чуже...

Це і є остаточна істина авраамська богослов'я — побачити, який у кожному ділі гніздиться дух: чи благий, а чи злий. Не судити за обличчям, як облудники. Часто під недобрим лицем і під негарною маскою притаєне божественне сяєво і блаженне серце, а в обличчі ж світлім, ангельським — сатана. Відтак, бачачи неволю й полон тетерваковий, що гине він для чужої користі, не лінуйся працювати і для своєї власної вигоди й творити необхідне — будеш тоді вільний. А коли не станеш собі самому рабом, змушений будеш працювати на інших і, позбуваючися легкої, потрапиш у тяжку сторицею працю.

Чи бачиш якусь яскраву одягу, чи славний чин, чи гарний дім, але зсередини переточений червою, згадай Христові слова: "Горе вам, облудні! Горе вам, що смієтеся нині!"¹⁵ — і зрозумій як зовнішнє. Як побачиш жебрака, чи перестарілого, чи хворого, але повного надії, то заспівай Соломонову пісню: "Благіша лютість від сміху, коли в лихім обличчі впокоюється серце"¹⁶. Чи бачиш паралітика? Обминай печальне, заздрісне і люте серце. Втечеш, коли не будеш заздрісний. Зітреш голову заздрісному змієві, коли будеш за мале вдячний. Бачачи не дорогу, не пишну, але здорову їжу, заспівай: "Благіша лютість від сміху, як у злобнім лиці добрим стає серце". Коли чуєш раду, засолоджену словесним медом, за яким криється трута, заспівай: "Благіша лютість од сміху. Єлей грішного хай не помаже твоєї голови". Бачачи убогий будиночок, але невинний, спокійний і безпечний, заспівай: "Благіша лютість од сміху..." Отак, сину, читай світську книгу і матимеш разом і втіху, і спасіння.

Блаженний той, котрий розуміє вину кожної справи! Серце людське змінює лице її на добре чи зле. Любі мої гості! Набрид я вам своїм велемовством. Перепрошую! Ось і стіл готовий, сідайте, будь ласка, куди хто бачить. Ще раз перепрошую, що й трапеза моя убога, і прикликав вас на бідний бенкет мій у день несвятковий.

Гості заспівали притчу, в якій мовилося, що "у друга вода солодша ворожого меду".

— Як це — вдень несвятковий? — спитав Алаудин брат Адоній^а.

^a А д о її і й — по-еллінському значить "співець", ода — пісня.

— Ах, добрій людині будь-який день — свято, а беззаконникові — ані Великдень. Коли всьому світові головою й джерелом є серце — чи не корінь це і святу. Святові матір є не час, а чисте серце. Воно є паном і суботі. О чисте серце, ти воістину не боїшся ані блискавок, ані грому! Ти є Боже, а Бог є тобі твій. Ти йому, а він тобі друг. Воно тобі, Боже мій, жертвою, а ти йому. Ви обое існуєте й існуєте єдино. О чисте серце! Ти новий вік, вічна весна, доброглядне небо, обітована земля, розумний рай, веселість, тиша, Божий спокій, субота і великий день Пасхи. Ти нас навідало з великих обителей світлого сходу, вийшло із сонця, як жених із палацу свого. Слава тобі, котрий показав нам світло своє! Цей день Господній, порадіймо і возвеселімося, браття!

— О, укоханий брате мій! — вигукнув Алауда. — Медом течуть уста твої. Воістину ніщо не є добре, тільки чисте серце: зерно, що проростило небеса на землю; дзеркало, що вміщало в себе і обмалювало барвами все живе; твердь, що утвердила своєю мудрістю чудні небеса; рука, що тримає жменею земне коло і порох нашої плоті. Що-бо є дивніше пам'яті, яка вічно цілий світ творить, зберігає вічно в надрах своїх сім'я усього живого, бачить єдиним оком минулі й майбутні діла як теперішні? Скажіте мені, гості мої, що воно — пам'ять? Мовчите? Я ж вам відповім. Але не я, а Божа в мені благодать. Пам'ять — це недремне сердечне око, що прозирає все живе, незаходиме сонце, що просвічує Всесвіт. О пам'ять ранкова, як нетлінні крила! Тобою серце вилітає в висоту, у глибину, в ширину безконечно, сторицею швидше блискавки. "Візьму крила мої разом із Давидом..." Що таке пам'ять? Це незабуття. Забуття елліни назвали "ліфа", забудь же — аліфія, аліфія ж — істина. Яка істина? Це така істина Господня: "Я є путь, істина та життя"¹⁷. Христос — Господь Бог наш, йому ж слава навіки, амінь!

Після всього Алауда вдячною молитвою благословив трапезу, і всі розсілися. При трапезі не було критика, що засуджував чуже життя і проникав у таємні закапелки людських беззаконь. Розмова йшла про дружбу, про чистоту та спокій сердечний, про істинне блаженство, про тверду надію, яка усолоджує всі житейські незлагоди. По середині трапези

оголосив Адоній таке слово: "Блаженні убогі духом, бо їхнє є Царство Небесне"¹⁸.

— Не на лица, — сказав він, ївши із задоволенням боби, — дивиться Бог. Людина дивиться на лице, а Бог зрить на серце...

Не той бідака, хто не має, але той, котрий по вуха в багатстві ходить, не прикладає до нього серця, тобто на нього не сподівається, а готовий завжди, коли Господові завгодно, позбавитися його з байдужістю. Ось що значить "убогі духом". Чисте серце й дух віри — одне і те ж. Яка користь тобі із повних засіків, коли душа в тебе голодна і спрагла? Наповни бездну, насить спершу душу свою. Коли вона голодна, не є блаженний отой євангельський бідак, хоч і багатий між людей, але не в Бога, чи хоч убогий між людей, але не в Бога. Без Бога і убогість, і багатство є прокляті. Немає більшої біди, як убогість серед багатства, і немає блаженніше, як між убогості — багатство. Коли весь світ узяв і ще бажаєш, ти серед багатства відстраждаєш убогість у полум'ї своїх похотей! Коли нічого не маєш у цьому світі, крім потрібного тобі, і вдячний ти Господові своєму, покладаєшся на нього, а не на скарби свої, то заспівай із Авакумом: "Праведник од віри живий буде"¹⁹. О, воістину убогість твоя багатша від царської! Убогість, що знайшла потрібне, зневажила зайве, є істинне багатство і блаженне середовище, ніби міст між болотом та болотом, поміж нестатком та зайвинами.

Що ж бо є система світу цього, коли не храм Божий і дім його? У нім убогість живе і священствує, приносить милість світу, жертву хвалення, задовольняється, як дитя, тим, що подається йому від Отця Небесного, залежачи від промислу його і вселенської економії. І це значить: "Коли тих є Царство Небесне". Це є — вони знають промисел Божий, і на нього сподіваються. Через це убогість називається убожеством, коли, як дитя, живе в домі у Бога чи так само, коли все своє має, але не в своїх руках, а в Божих. Не як нечестивий, не так, а, мов порох од вихору, так залежать од самих себе, обожнюють скарби свої, кладуть надію на зібрання свої, поки посоромляться ідолів своїх. Через це зуться "багаті", бо самі собі є неправдиві боги.

— Улюблений друже і брате мій, — сказав тоді Алауда, — смачно ти їв у нас боби. Але не без смаку ти розжував нам й Христове слово. Насичуючи тіло, ще ліпше наситили ми серце. Коли ж воно голодне, марнотна є і

найсолодша їжа. Прошу ще покуштувати ріпи після капусти та після бобів, завершить же трапезу нашу ячмінна з олією кутя.

У кінці трапези почав трапезний голова жартувати, а гості сміятися. Адоній, пособляючи братаві, утішно оповідав, у який спосіб у давнину Діва Божа — істина — вперше прийшла до них в Україну: так звалася країна їхня. Перший-бо зустрів її поблизу свого дому Маной²⁰ і жона його Каска. Маной, уздрівши її, спитав із суворим лицем:

— Яке ім'я твоє, о жоно?

— Ім'я моє Астряа^a, — відказала Діва.

— Хто ти, звідки? Пощо прийшла сюди?

— Зненавидівши злобу мирську, прийшла до вас поселитися, почувши, що в країні вашій панує доброчестя й дружба.

Діва та була в убогій одежі, підпоясана, волосся у пучці, а в руках жезл.

— А-а! Не матимеш тут місця для пробуття, — вигукнув із гнівом старець. — Ця-бо країна не є пристановище блудницям. Вигляд твій та одежа викриває, що ти блудниця.

Діва від того розсміялася, а старий запалав. Побачивши, що Каска винесла назустріч чистого хліба на дерев'яному тарелі в знак гостинного прийому, зовсім збісився.

— Що ти чиниш, безумна в жонах?! Не відаючи, якого духа є ота мандрівниця, спішиш гостинно її прийняти. Глянь на її вигляд і на одежу її і прокинься.

Каска засміялася й мовчала. Діва сказала:

— Не хвали людину за красу її, і не буде тобі бридка людина через зовнішність її^b.

Після цих Божих слів старий трохи засумнівався. Коли ж раптом уздрів на голові її променистого вінка і очі, що засяяли світлом Божества, вельми здивувався. А ще більше жахнувся, коли дивний дух, що був ліпший фіміамів, кринів^d і троянд, і що струмів із дівочих вуст, торкнувся його нюху і невимовно всолодив.

Тоді Маной відскочив назад, поклонився їй до землі і, лежачи ниць, мовив:

— Пані! Коли пробуває благодать Божа перед тобою, не омини мене, раба твого.

^a Астрая²¹ — слово еллінське, значить — зоряна, тобто горня, промениста.

^b Це слово із Сираха. Воно має той-таки смак, що й Христове: "Не на лице дивлячись, судіте". Із ним ще Самуїла-пророка, що прийшов помазати на царство з усіх братів своїх меншого Давида: "Людина дивиться на лице, а Бог зрить на серце".

^d Крий— слово еллінське, по-римському — лілія, крина; крини сільні, тобто дикі, польові.

Стариця, покинувши лежачого старця, повела Діву в горницю, омила їй за звичаєм ноги й олією голову помазала. Тоді вся горниця наповнилася божественним пахом. Маной, заскочивши до горниці, щлував їй руки. Хотів цілувати й ноги, але Діва не дозволила.

— Єдину маю гуску, — закричав старий, — та й ту для тебе на обід заріжу.

Діва, дивлячись у вікно, всміхалася, бачачи, що старі, господар та господиня, новою формою ловлять гуску. Вони бігали, хиялися, падали й сварилися. Діві смішним здалося, що старий, спіткнувшись об стару, покотився.

— Ти що? Розум вистарив, чи як?

— А в тебе його й не бувало, — сказав, встаючи, старий. Гостя, вискочивши з горниці, мовила, що вона піде геть, коли не залишать гуски в спокої. Отак домовившись, пішли вони всі в горницю. Замість обіцяної гуски в саду, в простій альтанці прийняли й пошанували небесну гостю і божественну мандрівницю ячнею, ячмінною з олією кутею. Відтоді аж досі ячмінна кутя є у нашій стороні у звичаї.

На цьому місці всі гості встали з-за столу. Алауда ж дякував Богові так:

— Очі всіх на тебе уповають, і ти даєш їм їжу на добрий час. Багата десниця твоя для насичення і нас, убогих, наповнює твоїм доброволенням, Христе-Боже. Будь же благословенний із Отцем твоїм і Святим Духом навіки!..

Гості всі заіпуміли:

— Амінь!

Адоній продовжив повість, що Астряя в їхній країні жила усамітнено. Маноя і Каску більше за інших любила, навідувала й жартувала, доки не переселилась у небесні обителі.

Алауда побуджував пити та співати. Він наповнив скляницю міцним медом.

— Хай живе Астряя! Хай процвітає дружба! Хай зів'яне ворожнеча!

Це проголосивши, спорожнив скляницю. Інші зробили так, як він. Вони пили міцний мед, хмільне пиво і пиття чи сикеру^а, що зветься в Малоросії головичник, діти ж — воду і квас. Із гостей більша частина добре могла співати.

^а С и к е р а — це слово еллінське, значить усяке пиття, що ним упиваються, п'янке і хмільне, крім одного виноградного вина; так зване хлібне вино також належить до тієї всенародної назви, тому й пишеться: "Вина й сикери не треба пити".

Адоній розділив співців на два крила чи хори: на хор запитальний і відповідальний, додавши до обох по кілька свірильників. Пісня була така:

ПІСНЯ РІЗДВУ ХРИСТОВОМУ ПРО УБОГІСТЬ ЙОГО²²

Із Соломонового зерна: "Добріша ярість від сміху, як у злобнім лиці добрим стає серце" (Екклезіаст).

Із Христового: "Горе вам, що смієтеся нині", тобто ззовні.

Із Єремії: "Таємно заплаче душа ваша".

П и т а н н я. Пастирі милі,
Де ви ходили?
Де ви бували,
Що ви видали?

В і д п о в і д ь. Ідем нині з Вифлеема,
Місто те було злиденне,
Нині блаженне.

П и т а н н я. Яке ізвідти несете чудо?
І нам скажіте,
Благословіте!

В і д п о в і д ь. Бачили ми там рождение
Отроча святе, блаженне,
Владику всім нам.

П и т а н н я. Які палати та й має тее,
Ах, всеблаженне
Дитя царськеє?

В і д п о в і д ь. Вертеп збито під скалою
І то простою рукою —
Це палац його!

П и т а н н я. М'яке гідстілля
В красному ложі,
Де почиває
Дивний син Божий?

В і д п о в і д ь. В яслах мати кладе сіно —
Цю перину дає сину,
Царське ложе це!

П и т а н н я. Які там слуги
Від домочадців
Має те миле
Для себе чадце?

В і д п о в і д ь. Вівці та мули з ослами,
Коні, воли із козлами —
Це домочадці.

П и т а н н я. Яку в тім домі
Їжу вживають,
Хіба нужденну
Тільки мають?

В і д п о в і д ь. Вечеря, сніданок —
Зерно, молоко
В тім домі чуднім
І зілля також.

П и т а н н я. Чи музика там
Модна і ладна
Ізвеселяє
Царя принадно?

В і д п о в і д ь. Пастирський тон на свирільках
Хвалить його на согтілках,
Препростим хором.

П и т а н н я. Якії ж ризи?
Мабуть, злототкані
У цього сина
Марії-Панни?

В і д п о в і д ь. Бавовна, і льон, і вовна,
Цим вбогість задоволена
В наготі своїй.

Ліки²³ співають разом:

О убогість! Блаженна, святая!
Відчини нам двері твого раю.
Який біс серце вкрав наше,
Морок нас осліпив,
Щоб цуратись тебе?

О убогість! О даре небесний!
Любить тебе муж святий, чесний.
Хто з тобою роздружився,
Той лише вночі родився, —
То не справжній муж.

Світ цей являє вид добровидний,
Та в нім сховався черв'як всеїдний.
Ця печера убога
Хова блаженного Бога
В блаженнім серці.

О блага ярість, що більша сміха,
Коли в лиці злім тайна утіха.
Це-бо убогість святая,
Зовні зла, в нутрі святая
У мирній душі.

Горе ти, світе! Сміх завше маєш,
В нутрі душею тайно ридаєш,
Хоч ти красуєш кутками,
Але облився сльозами
В нутрі день і ніч.

Заздрість, печаль, страх і ревність, туга,
Спрага несита, бунт, позва, наруга,
День і ніч тебе опалюють,
Як Сіон-град, розбивають

Душевний твій дім.

Возвеселімся, о, не смутімся
Всі ненастанно ми, християни!
Тут, де Господь нам родився
І пеленами повився,
Хвала день і ніч.

Примітки

«Убогий Жайворонок» — один із останніх творів Г. Сковороди, написано його близько 1787 р. Вперше вийшов окремою брошурою із передмовою М. Макарова та І. Решетникова у Москві 1837 р. Сама притча співзвучна із «Вдячним Еродієм», тут також ідеться про виховання людини, про два погляди на багатство, поміркованість у житті, природжену працю, що приносить людині щастя.

¹ Про сирен автор подав свою примітку до Пісні 14-ї «Саду божественних пісень»..

² Товія — біблійний герой, раб-аммонитянин, про нього розповідається в Книзі Неємії.

³ Рафаїл — один із архангелів у біблійній міфології.

⁴ Куп 'янськ — місто на р. Осколі, Харківщина.

⁵ В українському перекладі Біблії цей текст звучить: «Бо він тебе вирве з тенет птахолова» (Псалтир, ХСІ — 3).

⁶ В українському перекладі Біблії: «Чого ви спите? Уставайте й моліться, щоб не впали в спокусу» (Євангеліє від Луки, XXII - 46).

⁷ В українському перекладі Біблії: «Горе вам, багатіям, бо втіху свою ви вже маєте» (Євангеліє від Луки, VI — 24).

⁸ В українському перекладі Біблії: «Блаженні убогі» (Євангеліє від Луки, VI — 20).

⁹ Сколар — школяр, той, що вчиться.

- 10 В українському перекладі Біблії: «Немає нічого захищеного, що воно не відкриється, ані потаємного, що не виявиться» (Євангеліє від Матвія, X — 26).
- 11 Тут маємо вільний переказ слів Євангелія від Івана (VIII — 50): «Не шукаю я ж власної слави, є такий, хто шукає та судить».
- 12 В українському перекладі Біблії: «Нехай проклинають вони, ти ж благослови» (Псалтир, CVIII — 28).
- 13 Тут гра слів: сильце — силкуватися. У Г. Сковороди — сьть — єтованія, сьтуєт.
- 14 Йдеться про облогу російським військом міста Бендер (Молдавія) у вересні 1770 р. під час російсько-турецької війни 1768-1774 рр.
- 15 В українському перекладі Біблії: «Горе вам, тепер ситим, бо зазнаєте голоду» (Євангеліє від Луки, VI — 25).
- 16 Це слова не Соломонові, а з книги Екклезіастової (VII — 3): «Кращий смуток від сміху, бо при обличчі смутнім добре серце». Г. Сковорода цей вислів перепоїв по-своєму.
- 17 В українському перекладі Біблії: «Я — дорога, і правда, і життя» (Євангеліє від Івана, XIV — 6).
- 18 Євангеліє від Матвія, V — 3.
- 19 В українському перекладі Біблії: «А праведний житиме вірою своєю» (Книга пророка Авакума, II — 4).
- 20 Цю притчу Г. Сковорода написав на основі оповідання, яке побутувало ще з античних часів. Маной згадується і в Біблії (Книга Суддів, XIII).
- 21 Астрія (Астрея) — богиня добра і справедливості в давніх греків, міф про неї пов'язаний із міфом про золотий вік людства. Астрея — остання з богів, що покинули грішну землю, про це звістив Овідій у «Метаморфозах»; Вергілій у «Буколіках» (перша частина, четверта еклога) пише про повернення богині на землю.
- 22 Цю пісню Г. Сковорода написав на основі різдвяного вірша.
- 23 Ліки — хори.